

Primer Congrés d'Història de la Costera

estudis comarcals 1

institució alfons el magnànim

Ir Congrés d'Història de la Costera

ESTUDIS COMARCALS

1

Col·lecció dirigida per Antonio Mestre

Ir Congrés d'Història de la Costera

2006

© Dels autors, 2006

© D'esta edició: Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València
Director: Ricard Bellveser

Disseny de la coberta i la col·lecció: Vicent Ferri

ISBN: 84-7822-481-5

Depósito legal: V-4718-2006

Imprimix: Artes Gráficas J. Aguilar, S.L.
Benicadell, 16 - 46015 Valencia
Tel. 963 494 430 - Fax 963 490 532
e-mail: publicaciones@graficas-aguilar.com

EL CASTELL DE MONTESA EN 1585: UN EJEMPLO DE MALA GESTIÓN

Josep Cerdà i Ballester

En els últims anys, un dels autors que ha treballat sobre l'orde de Montesa, ha anat confirmant les tesis que apuntava José Villarroya en torn a la figura del darrer mestre de l'Orde, Pedro Luis Galcerán de Borja.¹ D'acord amb Villarroya i en 1787, la gestió econòmica de l'últim mestre de Montesa no havia sigut, precisament, exemplar,² fins al punt d'atribuir la decadència de les rendes de la institució, al menys en part, a la mala gestió de Borja.³

No obstant, Villarroya optà per una eixida fàcil en buscar l'origen de la decadència de les rendes de Montesa, i trobà en el mestre Borja una excusa perfecta per a explicar la situació, sense tindre en compte altres causes, com per exemple, les crisis de tipus econòmic sofrides durant la centuria anterior.⁴

¹ ANDRÉS ROBRES, Fernando, "Garcerán de Borja, Felipe II y la tardía incorporación del maestrazgo de la Orden de Montesa a la Corona. Los hechos (1492-1592)", en MARTÍNEZ RUIZ, Enrique y SUÁREZ GRIMÓN, Vicente (eds.), *Iglesia y Sociedad en el Antiguo Régimen. III Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna*, Las Palmas de Gran Canaria, Universidad, 1994, pp. 409-420.

² Parece que el Maestre Fr. D. Pedro Luis Garceran de Borja puso todo su estudio y cuidado en acabar los [derechos] de esta Religión Militar. Ninguno enagenó tantos ni hizo mas establecimientos de Molinos, Hornos y otras Regalias...", VILLARROYA, Joseph, *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*, València, Benito Monfort, 1787, 2 vols. (reedició, Generalitat Valenciana, 1991), vol. I, p. 229.

³ Sobre les rendes de l'Orde en l'Època Moderna ANDRÉS ROBRES, Fernando, "La economía de la Orden de Montesa cuando la incorporación: patrimonio, renta, gasto, balances (1592-1602)", *Estudis*, núm. 25 (1999), València, Universitat de València, Departament d'Història Moderna, pp. 55-87.

⁴ Vegeu al respecte ANDRÉS ROBRES, Fernando, "Política y economía en el Consejo de Aragón: entre la euforia y la ruina (La obra del último maestre y la situación económica de la Orden de Montesa a finales del siglo XVI)", *As Ordens Militares e as Ordens de Cavalaria na Custração do Mundo Ocidental. Actas do IV Encontro sobre Ordens Militares*, Lisboa, Edições Colibri / Câmara Municipal de Palmela, 2005, pp. 295-315.

Pedro Luis Galcerán de Borja i Castro,⁵ fill del tercer duc de Gandia, besné d'Alexandre VI, germanastre del general dels jesuïtes (canonitzat el 1671) i parent de bisbes i cardenals, va ingressar en l'orde de Montesa quan encara era un xiquet. Als dotze anys era comanador major i als dèsset, després d'una tensa elecció, passà a ocupar la més alta dignitat de Montesa: la de Mestre.⁶

Durant els seus quaranta-huit anys de govern (1544-1592), el Mestre estigué implicat en lluites nobiliàries, va casar (quan no ho havia fet cap antecessor seu) amb Eleonor Manuel, exercí de Virrei a Orán, va ser processat per la Inquisició en 1572 acusat de sodomia, i practicà el nepotisme fins a límits extrems. En contra, sembla que fou un excel·lent poeta, glossat per Cervantes a *La Galatea*.

En quant a la seua gestió econòmica al front de les rendes de l'orde de Montesa, les coses van anar de mal en pitjor. Sembla que Galcerán gastava importants sumes en mantindre sumptuoses costums, a més de tota una allau de servidors –“mayordomo, maestresala, cavalleriço y camarero además de los pajes”–, molts d'ells cavallers de Montesa. Tot açò el dugué a *malarrendar* els territoris que dins de la institució eren competència exclusiva del Mestre (*Mensa Magistral*), ja que exigia pagaments per adelantant i, a canvi de diners, atorgava privilegis als distints pobles del senyoriu i els concedia monopolis anteriorment en mans de l'Orde.

D'altra banda, la Mensa exigia també una sèrie de despeses, com per exemple, el manteniment del castell-convent de Montesa.⁸ I és clar que amb un personatge com el descrit, que a més passava llargues temporades a

⁵ Un possible retrat seu s'hi troba a l'actual palau de la Generalitat: vegeu al respecte CERDÀ i BALLESTER, Josep, “El representant de l'orde de Montesa a les Corts Valencianes: una revisió iconogràfica”, en *Archivo de Arte Valenciano*, València, Real Academia de Bellas Artes de San Carlos, any LXXXVI (2005), pp. 217-221. Una *primera biografia* en SUÁREZ MONTAÑÉS, Diego, *Historia del Maestro último que fue de Montesa y de su hermano Don Felipe de Borja. La manera como gobernaron las plazas de Orán y Mazalquivir, reinos de Tremecén y Ténez, en África, siendo allí capitanes generales, uno en pos del otro, como aquí se narra*, edició i estudi preliminar de Beatriz Alonso Acero i Miguel Ángel Bunes Ibarra, València, Institució *Alfons el Magnànim*, 2005. També ANDRÉS ROBRES, Fernando, “Borja y Castro, Pedro-Luis Galcerán de”, *Diccionario Biográfico Español*, Madrid, Real Academia de la Historia, en premsa.

⁶ Vegeu SAMPER i GORDEJUOLA, frey Hipólito de [religiós de Montesa (1652-1700)], *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos, casos, progresos, jurisdicción, derechos, privilegios, preeminencias, dignidades, oficios, beneficios, héroes y varones ilustres de la Real, ínclita y nobilísima Religión Militar de N. S. Santa María de Montesa y San George de Alfama*, València, Gerónimo Vilagrassa, 1669, 2 vols., en particular el vol. II, pp. 547-554.

⁷ ANDRÉS, F., “Política y economía...”, *ob. cit.* p. 310.

⁸ Front els ingressos del Maestrat, aproximadament d'11.815 lliures anuals, les despeses del castell (bàsicament manutenció dels frares i vestuari) suposaven 3.551 lliures (incloent també

Madrid, no es podien fer massa despeses extraordinàries. Probablement poc li importava l'estat espiritual del convent de Montesa...i menys encara, el material, ja que costava diners.

A l'altura de 1585, quan Galcerán de Borja ja havia, probablement, negociat amb el rei Felip II la incorporació del Maestrat en la Corona, fra Benet Roca i fra Tomàs Selva realitzaren una visita a la vila de Montesa i al seu castell.⁹ L'objectiu era el mateix que el que tenia un bisbe en les parròquies de la seua diòcesi: la visita de les persones, bens i hisendes de la institució, a fi de supervisar l'estat moral dels seus vasalls i dels frares i cavallers montesians, així com l'estat dels bens sobre els quals l'Orde tenia algun tipus de dret: esglésies, cases, etc.

Del castell-convent de Montesa, a hores d'ara, comptem amb diverses descripcions, encara que la lectura atenta de varies d'elles acaba oferint-nos, més que res, una imatge un tant confussa del que seria l'edifici.

Probablement, la primera de les que es van imprimir és l'escripta a mitjan segle XVI pel cronista Viciano.¹⁰ Es tracta d'una descripció breu, però valuosa. A banda de citar els espais principals (església i claustre), fa menció d'alguns elements arquitectònics interessants (*tronerias, puertas herradas...*).

Com era d'esperar, també van descriure el castell alguns membres de l'orde de Montesa. Fra Joan Borja i Aràndiga fou el primer (al menys que nosaltres sapiam), en escriure una descripció detallada de la fortalesa.¹¹ Anys després, el també religiós de Montesa fra Hipólito de Samper, inclogué a la seua obra algunes dades sobre l'edifici, encara que de forma puntual i dispersa.¹²

les del col·legi de Sant Jordi, és a dir, la casa i església on residien els frares de l'orde de Montesa que estudiaven a la Universitat de València); ANDRÉS, F., "Política y economía...", *ob. cit.* pp. 296 i 302.

⁹ El 4 de maig de 1585, el mestre Galcerán va ordenar que es realitzara la visita. No obstant, els visitadors havien estat nomenats anys abans, en concret al Capítol General que l'Orde va realitzar a l'església de Carpesa en 1579, vegeu BELTRÁN i PERIS, frey Miguel [religiós de Montesa (1605-1643)], *Libro de las Visitas, Capítulos Generales, Bullas Apostólicas y otras cosas tocantes a la Orden de Montesa*, manuscrit, 1633, Biblioteca Nacional de España, ms. 845, ff. 145 i 146v.

¹⁰ VICIANO, Martín de, *Crónica de la ínclita y coronada Ciudad de Valencia y de su Reyno*, Barcelona, Pablo Cortey, 1564-66 (reed. València, Universidad, 1972-78), vol. III, pp. 105-106. Alguns dels textos que citem a continuació s'hi troben disponibles a la direcció d'internet www.museumontesa.com

¹¹ BORJA i ARÁNDIGA, Joan, *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y cavallería de Montesa (1624)*; manuscrito de frey Joan Borja, religioso montesiano; edició i estudi preliminar de Fernando Andrés Robres i Josep Cerdà i Ballester, València, Institució Alfons el Magnànim, 2004, pp. 180-186.

¹² SAMPER, frey H. de, *Montesa Ilustrada*, vol. II, pp. 427, 429, 476, 481, 485-486, 493, 495, 509-510, 523, 546 i 557.

Per al segle XVIII, les descripcions del desafortunat monestir cal buscar-les en les cròniques que s'impressaren amb motiu del terratrèmol que enfonsà l'edifici en 1748, de les que ja vam donar compte en el seu dia.¹³

Durant l'època contemporània i gran part del segle passat, els distints textos que descriuen el castell ho fan, quasi sempre, des de l'òptica romànica i a partir de la descripció (i recreació) de la catàstrofe de 1748;¹⁴ quan no, sense abandonar l'evocació,¹⁵ s'han imprés textos amb motiu de la declaració de les runes del castell com a monument nacional¹⁶ o motivats pels resultats obtinguts durant les primeres excavacions arqueològiques.¹⁷

¹³ CERDÀ i BALLESTER, Josep (ed.), *Documenta. Textos recuperats per a la història de Montesa* [monogràfic dedicat al terratrèmol de 1748], núm. 4 (1999), Montesa, Associació Cultural d'Amics del Castell *fra Miquel d'Aràndiga*, 71 pp.

¹⁴ SARTHOU CARRERES, Carlos, *Castillos de España*, València, Tipografía del Carmen, 1932, pp. 260-262; *Id.*: *Monasterios Valencianos*, València, Diputación, 1943, pp. 49-66; *Id.*: *Castillos de España*, Madrid, Espasa-Calpe, 1943; *Id.*: *Valencia Monumental*, València, Semana Gráfica, S. A., 1954, pp. 132-139, la majoria amb reproducció de plantes del castell incorrectes...i fotografies d'abans de 1748!; THOUS, Pedro de, "Castillo y Sacro Convento de Montesa", en *Generalitat. Boletín de la Diputación Provincial de Valencia y de la Institución Alfonso el Magnánimo*, núm. 8 (1964), pp. 18-25; BEÛT BELENGUER, Emili, *Castillos valencianos*, València, Biblioteca Gráfica Valenciana, 1984, pp. 74-77.

¹⁵ Majoritàriament articles de premsa, tots ells escrits amb un to nostàlgic i que solen incloure dades del terratrèmol, en aquesta línia, per exemple, UN EXCURIONISTA, "Lo Rat Penat en Montesa"; en *Las Provincias*, 30-IX-1898; RICO DE ESTASEN, José, "Senderos de ilusión: Montesa", en *Las Provincias*, 24-VIII-1928; IGUAL ÚBEDA, Antonio, "Un lugar de evocación: el castillo de Montesa", en *Valencia Atracción*, núm. 217, febrer 1953, pp. 2-4; ROCA MIQUEL, Rafael, "El noble castillo de Montesa", en *Valencia Atracción*, núm. 442, novembre 1971, pp. 2-3.

¹⁶ SARTHOU CARRERES, Carlos, "El Castillo de Montesa"; en *Cultura Valenciana*, València, Publicació trimestral de la Academia Valencianista del "Centro Escolar y Mercantil", 1926, quadern III, pp. 81-84. Amb el mateix motiu s'imprimí l'obra de Ferrán Salvador que citem en la nota 18.

¹⁷ JIMÉNEZ SALCEDO, Gregorio, "El Castillo de Montesa y su centenario", en *Valencia Atracción*, núm. 160, p. IX, mayo 1948; AAVV, *Montesa. Trabajos arqueológicos. Exposición y conferencias en el palacio de la Generalidad, patrocinado por el servicio de estudios artísticos de la institución Alfonso el Magnánimo*, València, Laboratorio de Arqueología, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Valencia, 1949, (fullet de 10 pàgines sense foliar); AAVV, *Castillo de Montesa. Colección de tarjetas postales. Primera serie*. València, Laboratorio de Arqueología, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Valencia, 1949, [Inclou: reproducció d'un plànol del castell en 1948 i 10 targetes postals]; SARTHOU CARRERES, Carlos, "Las excavaciones en el histórico Castillo de Montesa hasta 1950", en *Almanaque para 1951: Las Provincias, diario gráfico*, València, Federico Doménech, [s.a.], pp. 49-55; *Id.*: "El castillo de Montesa en su pasado y en su presente", Madrid, *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, núm. 55 (1951), pp. 63-72.

D'entre tots ells, cal destacar l'obra de Vicente Ferrán Salvador.¹⁸ Encara que compta amb grans deficiències, a hores d'ara és l'únic llibre que descriu de forma més o menys ordenada les distintes parts de l'edifici.

Finalment, les publicacions recents no han canviat massa el panorama: alguna aportació molt puntual i poc més que copiar a Ferrán Salvador.¹⁹ No obstant, és interessant la síntesi de Myriam Navarro,²⁰ que, posteriorment, va utilitzar el professor Hinojosa Montalvo al seu diccionari.²¹

A hores d'ara, caldria fer una bona monografia sobre el castell que, a la llum de noves fonts documentals revisara les aportacions anteriors, en particular l'obra de Ferrán Salvador.²²

Tornant a la nostra visita al castell, presentem ara els membres que l'orde de Montesa havia escollit per realitzar-la, que van ser, com ja hem dit, el

¹⁸ FERRÁN i SALVADOR, Vicente [cavaller de l'orde de Calatrava (1921-1977)], *El Castillo de Montesa. Historia y descripción del mismo precedida de un bosquejo histórico de la Orden Militar de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*, València, Hijo de F. Vives Mora, 1926 (hi ha edició facsímil a càrrec nostre en *Documenta. Textos recuperats per a la història de Montesa*, núm. 3 (1996), Montesa, Associació Cultural d'Amics del Castell fra *Miquel d'Aràndiga*. Encara que ja era Cronista Honorari d'Alcoi, en desembre de 1954 Ferrán presentà aquesta obra a l'Ajuntament de Montesa demanant-li el nomenament de Cronista Oficial. L'Ajuntament accedí i el nomenà de forma oficial al ple del 31 de desembre de 1954.

¹⁹ Ho va fer de forma indiscriminada i sense cap crítica, per exemple, BAILA HERRERA, Francisco, *Los eclesiásticos de la Orden ecuestre de Santa María de Montesa*, Castelló de la Plana, Diputació Provincial, 1982 (hi ha reedició amb el títol *La educación en la Orden de Santa María de Montesa*, Castelló de la Plana, Diputació Provincial, 2001, –les abundants referències al castell en l'índex, p. 317–). Més interessant, amb alguna referència anterior a la creació de l'orde de Montesa i on es publicà l'únic plànol del castell anterior a la seua destrucció (conservat a Madrid, al Servicio Geográfico del Ejército), GONZÁLEZ BALDOVÍ, Marià, "Montesa" [castillo de], *Catàleg de Monuments i Conjunts de la Comunitat Valenciana*; València, Generalitat, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1983, pp. 525-531. També aporta algunes dades, encara que molt puntuals, l'article de Joseph Francis O'CALLAGHAN, "Las definiciones medievales de la Orden de Montesa (1326-1468)", en *Miscelánea de Textos Medievales*, Barcelona, 1972, núm. I, pp. 213-251.

²⁰ NAVARRO BENITO, Myriam, *Los castillos de la Orden de Montesa en la Baja Edad Media valenciana*, Alicante, Universidad, 2001, pp. 177-210.

²¹ Vegeu l'entrada *Montesa, castillo de*, en HINOJOSA MONTALVO, José, *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, València, Biblioteca Valenciana, Generalitat, 2002, 4 vols., vol. III, pp. 160-164. Al mateix lloc es cita el text de SERRA DESFILIS, Amadeo, *La España gòtica*. Vol. IV, Valencia y Murcia, Barcelona, Ediciones Encuentro, 1989, pp. 507-509.

²² A l'Arxiu del Regne de València es conserven els protocols del notari Lluís Guerola que va utilitzar Ferrán. Amb tot, hi ha més informació a altres protocols del mateix arxiu, així com a la llarga sèrie de llibres de contabilitat del convent de Montesa que es conserven a la seua secció de clero. En definitiva, un treball molt laboriós, ja encetat, del qual aquest article és una menuda i humil mostra.

cavaller fra Benet Roca, aleshores comanador de Borriana²³ i fra Tomàs Selva, prior i rector de Cervera del Maestre.²⁴

Arribats a Montesa, després de llegir els documents que els facultaven en nom de l'orde de Montesa per a fer la visita, s'inicià l'acte amb un breu interrogatori a les autoritats de la vila²⁵ sobre distints assumptes: jurisdicció, economia, moral dels veïns del poble i dels preveres de l'església parroquial, etc.

Seguidament es van traslladar a la Casa Abadia, on van fer l'oportuna inspecció (i descripció) de la casa,²⁶ i el corresponent requeriment al rector de Montesa, en aquells temps frare de l'Orde.²⁷

Acabada la visita a la casa,

“...los dits señors visitadors visitaren la església e parròchia de dita vila, e trobaren aquella ab ses bones portes llandades. Y entrant en dita església visitaren lo Sant Sagrament, lo qual trobaren ben adornat e ab la honor y reverència que de tan alt sagrament se pertany, ab una llàntia encesa un poch apartada del sacrari.

²³ Era fill de mossén Gaspar Roca, donzell, i de Beatriu Anna Alcanyís. Va ser creuat cavaller de Montesa al castell-convent de la vila de Montesa el 6 de gener de 1557. Ocupà en l'Orde les comandes de Borriana, Onda i Benicarló-Vinaròs i va faltar a Aldea Gallega (Portugal), en 1602: AHN [Archivo Histórico Nacional], OOMM [Órdenes Militares], expedients de cavallers, núm. 383; VARGAS-ZÚÑIGA, Antonio de [marqués de Siete Iglesias], “Caballeros y religiosos de la Orden de Montesa (1319-1700)”, *Hidalguía*, n.º 20 (1957), pp. 65-80, n. 21 (1957), pp. 177-192, n. 25 (1957), pp. 829-844, i n. 26 (1958), pp. 33-54; des d'ara, VARGAS-ZÚÑIGA.

²⁴ Selva (Tomás). Natural de Vallada. 1537. Religioso. Rector de Cervera. Sacristán Mayor [del Sacre Convent]. + 1586 (VARGAS-ZÚÑIGA). Fra Selva comptava amb una certa experiència, ja que havia visitat Montesa en 1572, AHN, OOMM, lib. 712-C, fols. 111-127v. També ARV [Arxiu del Regne de València], *protocols notarial*s, sign. 1662. Fins i tot, havia estat facultat per distints Capítols Generals de l'Orde per a realitzar altres visites que no hem pogut localitzar, vegeu SAMPER, frey H. de, *Montesa Ilustrada*, vol. II, p. 273, lletra Q. També, per contrastar certes peculiaritats, CERDÀ i BALLESTER, Josep, “Las visitas pastorales y la Orden Militar de Montesa. Conflictos jurisdiccionales entre la orden y el ordinario de València en la iglesia parroquial de Montesa (1386-1681)”, *Memoria ecclesiae*, Oviedo, Asociación de Archiveros de la Iglesia en España, núm. XIV (1998), p. 111-122.

²⁵ Eren els següents: Miquel Requena, justícia, Antoni Juan Borja, jurat en cap, Bartomeu Martí i Juan Aràndiga, jurats.

²⁶ Coincideix amb la que vam transcriure al nostre treball *Montesa al teu abast: la seua història, monuments i paratges*, Montesa, Museu Parroquial i Asociación para la promoción socio-económica Macizo del Caroig, 1999, pp. 31-32.

²⁷ Es tractava de fra Baltasar Primo, rector de Montesa durant la dècada 1583-1593; vegeu al respecte CERDÀ i BALLESTER, Josep, “De freyles conventuales a priores de San Sebastián: La rectoría de Montesa durante los siglos XVII al XIX (1592-1852)”, *Revista de las Órdenes Militares*, Madrid, Real Consejo de las Órdenes Militares, núm. 1 (2001), pp. 195-228.

Visitaren lo altar major e trobaren aquell ben adornat de tot com convé, ab una llàntia encessa davant dit altar.

Visitaren les fons e pila de batejar, la qual trobaren com convé; visitaren les crismeres y trobaren aquelles com convé y deuen estar.

Visitaren la sacristia, la qual trobaren ben adornada de tot lo necessari, visitaren los libres de batheix, los quals trobaren ben areglats y ab son orde com convé.

Visitaren la capella de la Verge Maria del Roser, la qual trobaren ben adornada de tot lo que és necessari en aquella, ab dos llànties cremant; visitaren tots los demás altars y capelles de benifets y altres devocions y trobaren aquelles ben adornades // de tot lo necessari...²⁸

Finalment, acabada la visita a l'església parroquial de la vila, es traslladaren al castell-convent de Nostra Senyora de Montesa, on, després de l'oportuna inspecció, advertiren la necessitat de reparar les cobertes del refectori i les de les habitacions del Mestre²⁹ i del comanador major, obra que, com totes les despeses del convent en general, havia de sufragar el Mestre.³⁰

A banda de les cobertes, el claustre del pati de la cisterna (que estava enfront del refectori, a la part de llevant), el trobaren “*molt roïn*”, i una de les presons³¹ no aprofitava com a tal per estar *rompuda* (entenem que sense condicions per a tancar ningú).

²⁸ AHN, OOMM, lib. 712-C, f. 132-132v.

²⁹ “Hay assimismo un quarto para la habitación de los Señores Maestres muy bueno, con una sala que mandó hazer el señor maestre Llançol con la cubierta de maçonería; y assimismo hay una tribuna en los dichos aposientos, que sale a la iglesia, muy devota”; en BORJA, J., *Breve resolución...ob. cit.*, p. 181.

³⁰ “Al Señor Maestre toca el sustentar todas las personas que hay en el dicho convento de Montesa, y assimismo la conservación y reparo del castillo y el proveher de todo lo necesario...”; *Ibidem*, pp. 176 i 177. En el moment de la visita residien al castell, a banda del prior, que no era frare profés de Montesa, sinò monjo del monestir de Santes Creus, els següents: fra Juan Perales, fra Pere Merino, fra Francés Martí, fra Juan Alegria, fra Miquel Català, fra Miquel Gralla, fra Pere Selva, fra Juan Carbonell, fra Miquel Fito, fra Juan Piulart, fra Domingo Marín, fra Balthassar Primo, sacerdots, i els coristes fra Pere Fito i fra Francés Garrido. Completava la nòmina de montesians el cavaller Guillem Sans, sots-comanador (alcaide de la fortalesa), que alhora també exercia de forma provisional el càrrec de sots-claure (representant de l'Orde a Montesa i Vallada); AHN, OOMM, llibre 712-C, fol. 134.

³¹ “Hay también una torre muy fuerte en dicho castillo, adonde tiene la Religión [de Montesa] las cárceles”; en BORJA, J., *Breve resolución...ob. cit.*, p. 181.

A més, es necessitava una escala per a pujar al rellotge, al refectori feien falta tovalles i a la cuina escudellers i davantals.

Finalment —i sembla greu—, la porta del castell no es podia tancar perquè estava el pany trencat, el pont llevadís³² no tenia corda per poder pujar-lo, i el portaler tenia una cadira que “*se acaba per vellea*”.

La dramàtica situació del castell sembla que no es va resoldre fins alguns anys després, ja desaparegut el mestre Borja.

Segons Samper, el rei Felip II, *Administrador Perpetuo* de l'Orde des de 1592, va tindre que gastar-se al castell “...*más de dos mil ducados en mandar hazer todos los texados de aquella casa (menos el de el Dormitorio), lucir, raspar y perfilar la iglesia, y porque a todo se estendía su provisión, hizo también levantar el horno, reparar la cozina y labrar la campana [ximenera]...*”³³

Per suposat, eixos dos-mil ducats van eixir de la Mensa Magistral, és a dir, de les contribucions que els pobles del senyoriu feien a l'orde de Montesa.

³² “Hay antes de entrar en el dicho castillo un terraplano, y dél hay un puente de madera levado que ajunta con la misma puerta del castillo; la qual puente levantada, y hazida con una cadena con un instrumento de un torno, queda la puerta del dicho castillo muy fuerte, porque queda la puerta del castillo en alto más de cien palmos”; *Ibidem*, pp. 180-181.

³³ SAMPER, frey H. de, *Montesa Ilustrada*, vol. II, p. 557. El forn al qual s'al·ludeix es va fer de nou a finals del segle XVI, segons confirma un albarà de juny de 1599 lliurat pel sots-comandador de l'orde de Montesa, fra Guillem Sans, ARV, *protocols notariais*, sign. 1178, s/f.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1585, maig 12. Montesa.

1585, maig 14. Montesa.

Visita a Montesa realitzada per fra Benet Roca, cavaller, comanador de Borriana en l'orde de Montesa i fra Tomàs Selva, prior i rector de Cervera en la mateixa orde.

AHN, OOMM, llibre 712-C, ff. 128-135. Copiada pel notari Gaspar Alcover, l'onze de juliol de 1701, del rebedor del notari Lluís Navarro de l'any 1585.

“...*Dictis die et anno*, los dits molt magnífichs y reverens visitadors, proseguint e continuant la dita sua visita, anaren en mi dit e infrascrit notari e los testimonis davall escrits a la església magor del reverent convent de Nostra Señora de Montesa, e visitaren lo Sant Sagrament y trobaren aquell ben adornat ab aquella decència, honor y reverència que a tan alt sagrament se pertany, ab tres llànties encesses e continuament cremant.³⁴

E consecutivament, visitaren lo altar magor e tots los altres altars de dita església, e trobaren aquells ben adornats com se pertany, y davant lo altar magor tres llànties grans ab ses bassins de argent e ordinariament encesses e altra llàntia encessa ab son bassí de argent // en la capella de les Onze Millia Vergens.³⁵

Item, visitaren lo cor, e trobaren aquell com convé e axí mateix visitaren la sacristia y trobaren aquella ben concertada e adresada com convé, e reconegeren lo almari de les relíquies que està dins la dita església, e trobaren aquell ben adornat, ab tot[s] los calcers y relíquies segons ya està inventariat ab inventari fet en temps passat, e axí mateix tots los altres vestiments e robes conforme dit inventari tot molt ben tractat.

Visitaren lo relonge y trobaren haver-hi molta necessitat de fer una escala per a pugár a dit relonge per çò que la que huy ya és de fusta y pugant

³⁴ “*Ítem*, hay delante el Sanctíssimo Sacramento tres campanas muy grandes de plata, de mucho peso, las quales mandó labrar el señor maestre Llançol. Assimismo hay otras tres detrás del altar maior, de plata, las quales alumbran assimismo el Sanctíssimo Sacramento; también las mandó labrar el dicho señor maestre Llançol”; en BORJA, J., *Breve resolución...ob. cit.*, p. 183.

³⁵ “Assimismo hay otra capilla, muy curiosa labrada, con una rexa de hierro dorada de las Onse Mil Vírgines, la qual mandó labrar el señor maestre Llançol y la dotó de muchas missas y aniversarios, y dexó una lámpara de plata y renta para que perpetuamente arda, y hizo su entierro en ella”; *Ibidem*, p. 182.

per ella a concertar lo dit relonge se ha segut haver caygut alguns per ésser de fusta y estar molt inpinada.

Visitaren lo claustro de front lo refetor, lo qual trobaren estar molt roïn, visitaren la cuyna y trobaren que tenia falta de escudellers y axí ordenaren en què quant vinguen a obrar lo dit refector, ans de tota cosa, se entenga en obrar los dits escudellers. Trobaren també que hia havia necessitat segons feu relació lo cuyner, de davantalls per a el servici de la cuyna y toalles per a el refector.

Visitaren la torre y aljups y presons y trobaren que la una de aquelles que es nomena la fonda està rompuda per aversen anat dos presos y aver necessitat de remediarse.

Visitaren lo refector y trobaren que té gran necessitat de cobrir-se, per ço que tot se plou y los religiosos per lo perill que té, menguen en la torre.

Visitaren lo dormidor³⁶ y trobaren aquell estar molt bò, ab ses bones selles y entrant una capelleta ab un retaule ab una llàntia que tots temps crema de nit com és obligació.

Visitaren la capella de la Verge Maria de Gràcia, // en la qual està lo vas y sepultura dels comanadors y frares, la qual trobaren molt ben adornada, ab dos llànties encesses que cremen, la una de devoció y l'altra de obligació,³⁷ visitaren lo capítol y trobaren aquell molt ben concertat.

Visitaren la botiga de les medecines, la qual trobaren ab les medecines necessàries e ben provehida, segons relació feu lo reverent frey Juan Piulart, que huy és enfermer.

Visitaren lo archiu, en lo qual estan tots los actes de la religió y de totes les universitats de dita religió, ab sos calaxos molt ben concertats y adreßats,³⁸ visitaren los apartaments del señor Mestre y la sala y apartaments del señor comanador maor y trobaren segons relació de molts conventuals que tots se plouen per les moltes góteres que cahuen de les teulades, visitaren los apartaments del sots-clauer y trobaren aquells estar bons, visitaren la

³⁶ “Assimismo hay un dormitorio muy curioso, de piedra picada toda, con una cubierta de madera muy curiosamente labrada”; *Ibidem*, p. 181.

³⁷ “*Item* hay una capilla en el claustro del dicho convento, so invocación de Nuestra Señora de Gracia, muy curiosa y devota, con una rexa de hierro dorada, a donde está la sepultura de toda la Orden, a donde arden de continuo dos lámparas de plata muy curiosas; hay fundadas en dicha capilla muchas missas y aniversarios, y es capilla privilegiada”; *Ibidem*, p. 183.

³⁸ En 1573, els documents que integraven l'arxiu de l'orde de Montesa estaven ordenats en un armari de cinquanta-tres calaixos, amb cartel·les escrites en lletra gòtica que indicaven el contingut de cadascun d'ells. Les parets i el paviment de l'arxiu estaven coberts de “vuelta de aljez” (algeps) molt ben treballada; vegeu JAVIERRE MUR, Aurea L., *Privilegios reales de la Orden de Montesa en la Edad Media. Catálogo de la serie existente en el Archivo Histórico Nacional*, Madrid, Junta Técnica de Archivos, Bibliotecas y Museos, s/f., p. 91.

bodega, la qual trobaren molt ben concertada, ab ses gerres y altres vexells necessaris, visitaren lo forn, lo qual trobaren que estava molt ben adressat.

Visitaren la porta del castell y trobaren que està sens clau per estar tancada y no es pot tancar la porta, visitaren lo pont y trobaren aquell en alguna part gastat e que no tenia corda per a tirar-lo y alçar-lo e per relació de frare Juan Guarner, magor, portaler, entengueren que hi havia necessitat de fer-se una cadira a hon lo dit portaler se acostuma a seure per çò que la que se solia haver se acaba per vellea.

Visitaren una cambra de la Orde que es nomena les cambres davall e junt al castell, davall la qual les ha moltes cavallerizes la qual casa està de la propria manera que solia estar.

Presentes foren per testimonis a totes les dites // coses los sobredits.